९. मनुजधर्माः

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

(शिवः तस्य पितामहः द्वावपि मिलित्वा मार्गे गच्छतः । ताभ्यां वृद्धाश्रमः इति सूचनाफलकम् दृष्टम् ।

शिवः - पितामह ! सूचनाफलके किं लिखितम् अस्ति ?

पितामहः - प्रियपौत्र ! 'वृद्धाश्रमः' इति ।

शिवः - वृद्धाश्रमः इत्यस्य अर्थः कः पितामह ?

पितामहः - वृद्धाश्रमः नाम आधाररहितानां वृद्धानां निवासस्थानम् ?

शिवः - किमर्थं पितामह ! तान् तेषां पुत्राः न पोषयन्ति किम् ?

पितामहः - न हि प्रियपौत्र ! "महतीं प्रगतिं प्राप्नोत्" इति कथ्यमाने आधुनिकयुगे मातापित्रोः पोषणार्थं रक्षणार्थञ्च तेषां पुत्राणां समयः एव न लभ्यते । मानवसम्बन्धेषु आधुनिकानाम् ईषदपि रुचिः नास्ति । तेन कारणेनैव वृद्धाश्रमाः, अनाथशरणालयाः इत्यादयः उद्भवन्ति ।

शिवः - अहं तु मम मातापितरौ सम्यक् पालयामि ।

पितामहः - अस्तु ।

प्रश्नाः ?

1. उपरितनं सम्भाषणं कयोर्मध्ये प्रचलितम् ?
2. सम्भाषणे शिवः तस्य पितामहः किमुद्दिश्य सम्भाषणं कुरुतः?
3. मानवसम्बन्धाः नाम के ?
4. वृद्धाश्रमाणाम् आवश्यकता कदा न भवति ?

उद्देश्यम्

★ आधुनिकसमाजे मानवीयमूल्यानाम् आवश्यकतायाः अनुभावनम् ।

★ जीवने, समाजे, परिवारे, पितापुत्रसोदरपतिपत्न्यादिसम्बन्धानां विषये अभिबोधनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

© SCERT not to be republished

1. जनो न जानाति हि पुत्रदोषान् गुणांश्च तस्मिन्नसतोऽपि पश्येत् ।
पापं तदर्थं बहुधा करोति बली हि लोके सुतमूलमोहः ॥

2. परम्परा प्रापितधर्मसक्तान् यूनो वितन्वन्ति गृहेषु वृद्धाः ।
सत्सम्प्रदायी जनयेदिहान्यं दीपं विना दीपभवः कथं स्यात् ॥

* 3. पुत्रेषु रागो हि निसर्गजातः पित्रादिभक्तिः खलु यत्नसाध्या ।
नीचैर्गतिस्सा सहजा जलस्य यत्नेन साध्योर्ध्वगतिस्तु तस्य ॥

4. सद्यस्सुखं स्वल्पमघेन लभ्यं महत्सुखं भावि च पुण्यकार्यैः।
जनस्सुखार्थी तु करोति पापं ततोऽपि चित्रं किमिहास्ति लोके ॥

* 5. जिह्वायां संस्कृतं यस्य हृद्यास्तिक्यमकुण्ठितम् ।
वेदशास्त्रविचारश्च मानसे स हि भाग्यवान् ॥

6. स्वर्णस्य शुद्धिर्ननु सप्तजिह्वे वाञ्छाविशुद्धिश्च हि शास्त्ररीत्याम् ।
सत्पात्र एवार्जितवित्तशुद्धिः पापात्मशुद्धिः खलु साधुसङ्गे ॥

7. अस्त्वक्षरा कीर्तिरपेक्षणीया तथापि शोच्यं खलु पश्य लोके ।
वृत्तान्तपत्राक्षरकीर्तिमेके मन्यन्त एवाक्षरकीर्तिमद्य ॥

©SCERT not to be republished

* 8. व्यर्था सभा शिष्टजनैर्विहीना दयाविहीनं हृदयं तथैव ।
विशालहर्म्यं च विनाऽतिथीन्हि वृथेशभक्त्या खलु जन्म शून्यम् ॥

* 9. यत्रास्ति देशे धनिनां न गर्वो न मानहानिश्च दरिद्रकस्य ।
तत्रास्ति सम्पत् खलु पश्य दैवी धनी दरिद्रं मनुते पवित्रम् ॥

10. योग्ये सुते किं धनसञ्चयेनाऽयोग्ये सुते किं धनसञ्चयेन ।
योग्यः स्वयं जीवति पौरुषेणाऽयोग्यः पुनर्नाशयति प्रदत्तम् ॥

सारांशः

1. लोके पुत्रमोही जनः स्वपुत्रगतदोषान् न कदापि जानाति । किन्तु पुत्रे अविद्यमानान् गुणानेव सदा पश्यति । पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं करोति । पुत्रमोहः लोके बलवान् प्रमादकारी खलु !
2. दीपात् एव यथा दीपः ज्वलति तथा गृहेषु वृद्धाः स्वधर्मान् परम्परया युवकान् प्रापयन्ति । एवं सज्ञनः अन्यं सज्ञनं करोति । एषः एव सत्सम्प्रदायः ।
3. यथा जलस्य निम्नगतिः स्वभावजा भवति । किन्तु प्रयत्नेन जलम् ऊर्ध्वं गमयितुं शक्नुमः । एवमेव पितॄणां पुत्रेषु अनुरागः यद्यपि स्वभावसिद्धः तथापि पुत्रस्य पित्रादिषु अनुरागः यत्नतः साधनीयः भवति ।
4. अल्पसुखं तु पापाचरणेन सद्यः लभ्यते । महत्सुखं तु पुण्याचरणं विना न भवति । तथापि सुखार्थी मानवः पापमेव आचरति । महत्सुखाय न यतते इति आश्चर्यम् ।
5. यः संस्कृतेन सम्भाषणं कर्तुं शक्नोति, मनसि अकुण्ठिताम् आस्तिक्यबुद्धिं धत्ते, वेदशास्त्राणाम् अर्थविचारणं करोति स एव भाग्यवान् भवति ।
6. यथा हेम्नः अग्नौ शुद्धिः भवति, मनोरथानां शुद्धिः शास्त्रपद्धतौ भवति, आर्जितवित्तस्य सत्पात्रदाने शुद्धिः भवति, तथा पापात्मनां जनानां शुद्धिः सत्पुरुषसङ्गे भवति ।
7. येन केनापि वा स्थिरा (अक्षरा) कीर्तिः अपेक्षणीया भवति तदस्तु । किन्तु अद्य लोके इदं शोभनीयमस्ति यत् केचन केवलवार्तापत्रिकासु विज्ञापनमात्रेण कीर्तेरक्षरत्वं न सिद्ध्यति । तच्च तत्कृतप्रयत्नमहत्तां लक्ष्यीकृत्यैव सिद्ध्यति ।
8. सज्ञनैः रहिता सभा व्यर्था भवति । एवं दयारहितं हृदयमपि न शोभते । अतिथिजनरहितं विशालमपि भवनं व्यर्थं भवति । एवमेव भक्तिहीनं जन्म शून्यमेव भवति ।
9. यस्मिन् देशे धनिकाः गर्वरहिताः भवन्ति । दरिद्राणामपि गौरवभङ्गो न भवति, तस्मिन् देशे दैवीसम्पद् अस्तीति ज्ञायते । अस्मिन् देशे धनी एवं दरिद्रः परस्परम् आदरणीयं मनुते ।
10. यदि योग्यः पुत्रः अस्ति चेत् धनसम्पादनं किमर्थम् ? अयोग्यः पुत्रः अस्ति चेदपि धनसम्पादनं व्यर्थमेव । योग्यः पुत्रः पौरुषेण स्वयं जीवति । पित्रार्जितं न काङ्क्षति । अयोग्यः पित्रार्जितं भूरि दत्तमपि नाशयति । अर्थात् पुत्राः योग्याः कर्तव्याः इत्यर्थः ।

© SCERT not to be republished

कविपरिचयः

एते श्लोकाः श्री जटावल्लभुलपुरुषोत्तममहोदयैः रचितात् चित्रशतकात् गृहीताः । एते संस्कृतान्ध्राङ्ग्लभाषासु पण्डिताः कवयश्च । ''आर्षविद्याभूषण'' ''कलाप्रपूर्ण'' इत्यादिपुरस्कारैः, बिरुदैः सभाजिताः। एते महाभागाः कोव्वूरुपत्तनस्य आन्ध्रगीर्वाणविद्यापीठसंस्कृतकलाशालायाः प्रधानाचार्यत्वेन आसन् । अधुना तेषामभावेऽपि तदीयं यशस्तनुः सर्वेषां भारतीयानां संस्कृतान्ध्रविदुषां हृदयेषु विराजते ।

एतानि कुर्वन्तु

I भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. पूर्वकाले स्थितान् पारिवारिकसम्बन्धान् उद्दिश्य वदन्तु ।

२. अधुना विद्यमानां कुटुम्बव्यवस्थाम् उद्दिश्य वदन्तु ।

३. प्राचीनकालिकानां वर्तमानकालिकानां च मानवसम्बन्धानां मध्ये कीदृशं परिवर्तनं जातम् इति विषयमुद्दिश्य चर्चां कुर्वन्तु ।

आ. अधः दत्तानि पदानि कस्मिन् श्लोके सन्ति इति ज्ञात्वा श्लोकसङ्ख्यां लिखन्तु ।

१. परम्परा	२. सत्सम्प्रदायी	३. पुण्यकामः
४. भाग्यवान्	५. सप्तजिह्वः	६. वाञ्छाविशुद्धिः
७. साधुसङ्गः	८. विशालहर्म्यं	९. धनसञ्चयनम्
१०. प्रदत्तम्		

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । पाठस्य आधारेण दोषान् परिहरन्तु ।

उदा : पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं न करोति । - पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं करोति ।

१. दीपात् यथा दीपः ज्वलयामि ।

२. जलस्य ऊर्ध्वगतिः स्वभावजा भवति ।

३. सद्यस्सुखं स्वल्पधनेन न लभ्यम् ।

४. योग्यः पुत्रः अस्ति चेत् धनसम्पादनम् आवश्यकम् ।

५. सज्जनैः रहिता सभा सफला भवति ।

©SCERT not to be republished

ई. श्लोकं पठित्वा प्रश्नानां समाधानाति लिखन्तु ।

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा हन्त ! हन्त ! नलिनीं गज उज्जहार ॥

१. द्विरेफस्य अर्थः कः?
२. द्विरेफः कुत्र अस्ति?
३. कोशगतः द्विरेफः किं चिन्तयति?
४. अस्य श्लोकस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

उ. पाठं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. दैवी संपद् कुत्र अस्ति ?
२. पापी शुद्धः कथं भवति ?
३. लोके पुत्रव्यामोहात् हानयः काः ?
४. भक्तिविहीनं जन्म कीदृशं भवति ?
५. जलस्य स्वभावः कीदृशः ?

II.भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. आधुनिककाले पितापुत्रसम्बन्धः कीदृशः वर्तते ।
२. संसर्गेण गुणाः दोषाश्च भवन्ति । अस्मिन् विषये भवतां अभिप्रायः कः ?
३. पुरुषः विद्यया धनेन वा सुखितः भवतीति अंशं विचिन्त्य लिखन्तु ।
४. मातापित्रोः संरक्षणविषये भवन्तः किं कुर्वन्तीति लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कुटुम्बे स्थितानां वृद्धानां प्रामुख्यं विवृण्वन्तु ।
२. परिवारसंरक्षणविषये ज्योष्ठानां दायित्वं लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१.''समष्टिजीवनं सन्तोषदायकम् - व्यष्टिजीवनं दुःखदायकम्'' एतादृशानि अन्यानि घोषणवाक्यानि लिखन्तु ।

© SCERT not to be republished

२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఆరు ఋతువులు మనిషి జీవితంలోని వివిధదశలను ప్రతిబింబిస్తాయి. మనిషిలో కలిగే రసానుభూతులకు, ప్రకృతిలోని మార్పులకు విడదీయరాని సంబంధం ఉంది. వెన్నెల రాత్రులు, హేమంత సమయాలు, తొలకరి జల్లులు మనిషిలోని హృదయస్పందనలకు అద్దం పడతాయి.

उ. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

आधुनिकसुभाषितरचनायां कवेः शैली कीदृशीति वदन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानि रिक्तस्थानानि पाठस्य आधारेण पूरयन्तु । तैः पदैः नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

१. पुत्रेषु रागो हि .... ।

२. जनस्सुखार्थी तु .... पापम् ।

३. .... संस्कृतं यस्य ।

४. व्यर्था सभा .... विहीना ।

आ. अधः लिखितानां पदानां समानार्थकपदानि पाठ्यांशात् ज्ञात्वा लिखन्तु । तैः पदैः नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

उदा- सुतः - पुत्रः

तोयम्

रसना

धनम्

हेम

इ. अधः निर्दिष्टानां पदानां विरुद्धार्थकपदानि अभिज्ञाय तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - स्वल्पः × अधिकः

- दानं स्वल्पं भवति चेदपि तेन पुण्यं अधिकं भवति ।

१. नीचः ×   २. सुखम् ×

३. पापम् ×   ४. धनी ×

©SCERT not to be republished

2. व्याकरणांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

गुणान् + च

असतः + अपि

अस्तु + अक्षराः

रागः + हि

तथा + अपि

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

हृद्यास्तिक्यम्

वृथेशभक्त्या

यत्रास्ति

सुखार्थी

ततोऽपि

इ. अधः दत्तं वाक्यं पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षैः स्तब्धकर्णैरुदीक्षितम् ।

अत्र 'उत्तरङ्गाक्षैः = अतिचञ्चललोचनैः स्तब्धकर्णैः = अचाञ्चल्यकर्णैः मृगैः वीक्षितम्' इति मृगाणां स्वभाववर्णनं भवति ।

© SCERT not to be republished

विवरणम् - **यत्र जातिक्रियागुणादिसम्बन्धिनः स्वभावस्य यथार्थतयाः वर्णनं 'स्वभावोक्त्यलङ्कारः' भवति ।**

लक्षणम् - **स्वभावोक्तिः स्वभावस्य जात्यादिषु च वर्णनम् ।**

ई. अधः दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य दत्तस्य वाक्यस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

आकाशे विहङ्गाः वर्तुलाकारेण डयन्ते ।

१. आकाशे के डयन्ते ?

२. विहङ्गाः कुत्र डयन्ते ?

३. आकाशे विहङ्गानां डयनं कीदृशम् ?

४. अयं कः अलङ्कारः ?

५. स्वभावोक्त्यलङ्कारे के के अंशाः विद्यन्ते ?

उ. अधः दत्तयोः वाक्ययोः अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

१. तिरुमलक्षेत्रे स्वर्णालङ्कृतम् आनन्दनिलयगोपुरं स्वकान्त्या भक्तजनान् नितराम् आनन्दयति ।

२. मातुः अङ्के शिशुः सुखेन शेते ।

परियोजनाकार्यम्

आधुनिकसमाजे लुप्यमानमानवसम्बन्धान् नैतिकमूल्यानि च उद्दिश्य कानिचन ध्येयवाक्यानि विलिख्य भित्तिपत्रिकायां लेपयन्तु ।

© SCERT not to be republished

विषयविस्तरः

श्रीमन्महाभारते पर्वाणि

भगवान् वेदव्यासः श्रीमन्महाभारतं रचितवान् । महाभारते अष्टादशपर्वाणि सन्ति । कथाभागस्य नाम पर्व इत्युच्यते । तानि यथा -

१. अदिपर्व	२. सभापर्व	३. अरण्यपर्व	४. विराटपर्व
५. उद्योगपर्व	६. भीष्मपर्व	७. द्रोणपर्व	८. कर्णपर्व
९. शल्यपर्व	१०. सौप्तिकपर्व	११. स्त्रीपर्व	१२. शान्तिपर्व
१३. अनुशासनिकपर्व	१४. अश्वमेधपर्व	१५. आश्रमवासपर्व	१६. मौसलपर्व
१७. महाप्रस्थानपर्व	१८. स्वर्गारोहणपर्व		

अस्मिन् महाभारते लक्षश्लोकाः सन्ति ।

“**भारतं पञ्चमो वेदः**” इति प्रशास्तिः ।

महत्वात् भारत्वात् च महाभारतम् इत्युच्यते ।

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।